

SEDMDESÁT LET SOVĚTSKÉHO STÁTU A PRÁVA

Eduard Vlček, Dragutin Pelikán

Říjnová socialistická revoluce svrhla moc kapitálu, rozbila buržoazní státní řád v Rusku, poprvé ustavila diktaturu proletariátu a zahájila tím světovou proletářskou revoluci. Zásadou jejího vítězství vznikl první socialistický stát na světě. Sovětská moc ukázala všem národům světa jediné správné východisko z trvalého chaosu válek, do nichž je vháněl vykořisťovatelský řád.

Říjnová revoluce je též počátkem nové etapy ve vývoji demokracie. Vznik a další rozvoj socialistické demokracie zásadním způsobem zvýšil úlohu lidových mas v dějinách. Poprvé v dějinách lidstva se počaly vyvíjet reálné možnosti účasti lidu na řízení státu, uvědomělá a organizovaná iniciativa a aktivita nejširších vrstev pracujících se stala hybnou silou socialistické výstavby.

Revoluční změny, které mají své kořeny ve vítězném Říjnu, se promítají v ekonomice, politice, v životním způsobu a duchovním životě nejen sovětských lidí a pracujících v zemích socialistického společenství, ale celého lidstva.

"Základní otázkou každé revoluce je otázka moci ve státě. Dokud toto nebude jasné," napsal V.I. Lenin, "nemůže být ani řeči o nějaké promyšlené účasti v revoluci, nemluvě už o jejím řízení." (Lenin, Spisy, sv. 24, Praha 1956, s. 28.) V socialistické revoluci se moc z rukou vládnoucí třídy poprvé dostává do rukou dříve vykořisťované třídy - proletariátu. Je to základní rozdíl, kterým se socialistická revoluce liší od všech předcházejících. Vítězství Velké říjnové socialistické revoluce vedlo k nastolení sovětské moci jako jedné z forem diktatury proletariátu, která v praxi zajistila nevídanou svobodu a demokracii pro obrovskou pracující většinu společnosti.

Vlastní průběh Říjnové revoluce ukázal, že uskutečnění politického převratu ozbrojeným vystoupením proletariátu ještě nemusí vést k rozsáhlým ozbrojeným srážkám, obětem na životech a materiálním ztrátám. Teprve přímá zahraniční intervence imperialistických států, která byla impulsem pro nástup domácí kontrarevoluce proti mladé republice sovětů a pro začátek občanské války, způsobila těžké útrapy sovětskému lidu.

Říjnová revoluce zahájila proces odstraňování kapitalismu a jeho pozůstatků a položila základy komunistickému pořádku. Tím započala novou epochu světových dějin - přechod od kapitalismu ke komunismu. Hybnou silou tohoto procesu je dělnická třída, která má rozhodující úlohu při uskutečňování socialistických revolučních přeměn.

Hlavní podmínkou vítězství Říjnové revoluce a úspěchů sovětského lidu ve výstavbě nové společnosti byla komunistická strana. Pod jejím vedením byly upevňovány revoluční vymoženosti Října a zabezpečeno úplné vítězství socialismu v Sovětském svazu.

Revolučním uchopením politické moci a vytvořením socialistického státu založeného na diktatuře proletariátu otevřela se reálná možnost uvádět v život leninský plán výstavby socialismu, který obsáhl všechny základní oblasti života společnosti. So-

cialistická industrializace a kolektivizace zemědělství, kulturní revoluce a spravedlivé řešení národnostní otázky přetvořily sovětskou zemi ve velkou průmyslovou velmoc a podníkly dovršení společensko-politických a ekonomických přeměn, započatých Říjnovou revolucí. V polovině třicátých let byla v Sovětském svazu socialistická společnost v podstatě vybudována.

Napadení Sovětského svazu fašistickým Německem vystavilo sovětské zřízení nelítostné existenční zkoušce, v níž se osvědčila síla a semknutost sovětských socialistických národů. Svým vítězstvím ve Velké vlastenecké válce vytvořil SSSR ve světovém měřítku nové možnosti pro boj za národní osvobození, za demokracii a za socialismus. Bylo rozbito kapitalistické obklíčení a začal se formovat socialistický tábor, spolupracující s národy svrhnuvšími koloniální nadvládu a se všemi demokratickými a socialistickými silami světa. Vznikla reálná možnost dosažení trvalého míru.

Po úspěšné poválečné obnově pokračovala usilovná výstavba sovětské společnosti a stabilizace jejího mezinárodního postavení. Důsledkem tohoto procesu byl vznik nového národně a sociálně integrovaného společenství - sovětského lidu, ve vztahu k ostatnímu světu pak odstranění možnosti restaurace kapitalismu v SSSR zásahem zvenčí. Socialismus v Sovětském svazu zvítězil úplně a definitivně.

Další prohloubení socialistických vztahů, velké úspěchy v národním hospodářství, v sociální a politické oblasti, ve vědě a kultuře, při zvyšování životní úrovně lidu znamenaly přechod k novému objektivnímu stadiu vývoje sovětské společnosti, k rozvinutému socialismu. Jeho podstatným obsahem je všestranné zdokonalování socialistické společnosti, co nejúčinnější využívání jejích možností pro další postup ke komunismu ve všech sférách života.

Hodnocení úspěchů sovětské výstavby i kritický rozbor nevyužívaných rezerv a nedostatků posledního období staly se východiskem nové strategické linie vytyčené XXVII. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu. Orientuje na radikální urychlení sociálně ekonomických přeměn založených na strukturální přestavbě celého národního hospodářství na úrovni nejmodernější vědy a techniky, na všestranném rozvoji socialistické demokracie.

Sovětský svaz, postupující jako první v dějinách neprobádanými cestami uskutečňování socialistických idejí marxismu-leninismu, nashromáždil za sedm desítek let své existence nepřeberné množství zkušeností, z nichž většina má tu nebo jinou míru obecné závaznosti a mnohdy i charakter zákonitosti platné pro každý další proces výstavby socialismu, který se ovšem uskutečňuje a bude uskutečňovat vždy v jiných svérázných historických podmínkách a podobách. Mezi profilující a pro nás samozřejmě nejpozoruhodnější patří zkušenost z výstavby a působnosti sovětského státu a práva. Pojednáváme o nich v návaznosti na studii uveřejněnou v tomto sborníku u příležitosti šedesátého výročí Velké říjnové socialistické revoluce, která se zabývala problematikou utváření bolševické státoprávní koncepce a její realizací až do roku 1918.

* * *

V dějinách sovětského státu představuje vedle 7. listopadu 1917 historický mezník nesporně i 30. prosinec 1922, kdy ustavením Svazu sovětských socialistických republik vznikla dodnes se osvědčující státní forma revoluční společnosti. Význam tohoto data je ovšem po výtce spjat se státoprávním řešením dílčí, i když nanejvýš důležité otázky národnostní. Tomuto problému je dále věnována zvláštní část našeho článku.

V širších souvislostech se vývoj sovětského státu periodizoval v souladu s etapováním obecných dějin sovětské společnosti respektive dějin Komunistické strany Sovětského svazu. S narůstajícím historickým odstupem po vstupu SSSR do stadia socialismu se však v historiografii sovětského státu a práva tradiční členění stává subalterním a do popředí vystupují hlediska odpovídající kvalitativním změnám v celkovém charakteru a funkcích sovětského státu. V detailnějším členění se pak začíná objevovat tendence více než k ekonomicko-politickým kvalitativním zvrátům přihlížet k důležitým změnám v relativně samostatné sféře samotného státu a práva. Organické vazby vývoje státu a práva a určující celkový proces ekonomicko-sociálního a politického vývoje Sovětského svazu jsou při tom samozřejmě i nadále respektovány. Časová vyhraněnost periodizačních mezníků se vzhledem k prohlubující se analýze jevů a jejich kauzality relativizuje.

V sovětské vědecké literatuře se dlouhou dobu rozeznávaly dvě etapy vývoje sovětského státu, odpovídající přechodnému období od kapitalismu k socialismu a období socialismu: stát diktatury proletariátu a všelidový stát. V šedesátých letech se začal prosazovat a dnes s jistými nuancemi převládá názor, že kromě toho existovalo specifické období přerůstání státu diktatury proletariátu ve stát všelidový, které soudobá recentní historiografie nemůže ignorovat, protože zatím zahrnuje větší časový úsek, než obě etapy základní. Toto stanovisko také odráží realističtější hodnocení tempa přechodu sovětské společnosti od socialismu ke komunismu, překonává projevy subjektivismu a netrpělivosti, jež se v tomto směru v předchozím období vyskytovaly.

Proporce takto pojaté periodisace vývoje sovětského státu a práva jsou tedy následující: od října 1917 do poloviny třicátých let stát diktatury proletariátu; poloviny třicátých let do začátku let šedesátých etapa přerůstání státu diktatury proletariátu ve všelidový stát; od počátku šedesátých let dosud všelidový stát. Je ovšem možné, že hranice ukončení přechodné etapy se v souvislosti s kritickým rozbořem posledních desetiletí posune dále vpřed.

* * *

Sovětský stát se utvářel v konkrétním historickém procesu ruského revolučního hnutí, v němž již v první revoluci roku 1905 vznikla nejširší, nejdemokratičtější organisace lidu směřující k negaci vykořisťovatelské státní moci - sověty. Bolševická strana uměla okamžitě obohatit svou státoprávní koncepci zkušenostmi revolučních mas a byla také schopna vést tyto masy cestou praktických zkušeností. Tak je brzy po únorové revoluci roku 1917 vymanila z omezenosti živelnosti a z dočasně převládajícího vlivu pseudorevolučních politických směrů a získala je pro odhodlanou účast při plnění revolučního programu. V podmínkách dvojvládí, respektive relativního mocenského monopolu buržoasie mezi únorem a říjnem roku 1917, představovaly sověty zárodky orgánů revolučně demokratické diktatury proletariátu a rolnictva, které přerůstaly v orgány diktatury proletariátu. Po vítězném říjnovém povstání začaly sověty okamžitě plnit úlohu státního organismu (tedy i aparátu) diktatury proletariátu v celoruském i místním měřítku.

Návaznost státu diktatury proletariátu v Rusku na předříjnové sověty znamená především - a právě to má být zdůrazněno uvedením pojmu sovětská republika v názvu státu nového - pokračování a další rozvíjení těch zásad vztahu lidových mas a orgánů jejich vůlí vykonávajících, jež byly poprvé uskutečněny Pařížskou komunou roku 1871 a které na vyšším stupni s tendencí k jednotě a organisovanosti reprodukovalo ruské hnutí

dělnických a pak vojenských a námořnických a také rolnických sovětů v roce 1905 i v roce 1917. Nejdůležitější z těchto principů jsou: jednoznačně lidový ráz složení i činnosti orgánů; jejich volitelnost a jejich stálý kontakt s voliči, kterým jsou odpovědny a jimiž mohou být kdykoliv odvolány; demokratický centralismus, organisované plnění demokraticky přijatých usnesení a loyální podřízení menšiny většině, části celku, nižších orgánů demokraticky zvoleným orgánům vyšším; jednota, universalita, nedělitelnost, výlučnost moci sovětů.

Tato návaznost se mj. dále po celé přechodné období od kapitalismu k socialismu projevuje zachováváním organizačního principu, schváleného již všeruskou konferencí sovětů dělnických a vojenských zástupců v březnu-dubnu roku 1917, tj. tak zvané sjezdové soustavy sovětů. Základní články sovětů byly voleny přímo voliči na výrobně teritoriálním principu. Na úrovni administrativně-teritoriálních respektive národnostně-územních celků byly stupňovitě konány sjezdy delegátů zvolených v člancích nižších. Na dobu mezi dvěma sjezdy se volil výkonný výbor, nadřazený výkonným výborům nižším a podřízený výkonným výborům vyšším podle zásad demokratického centralismu.

Sjezdová soustava byla v sovětském státě v přechodném období od kapitalismu k socialismu vhodnou formou kombinace přímé a zastupitelské demokracie, rychle reagující na měnící se situaci a úkoly revolučního procesu a umožňující realizaci nedělitelné zákonodárné i výkonné moci sovětů i pružné obousměrné spojení sovětských orgánů všech stupňů.

Volby do sovětů, mající před uchopením moci proletariátem třídní ráz v důsledku živelného působení společenských poměrů, musily být po Říjnu explicitně upraveny, a to vzhledem ke stupni a formám třídního boje a s ohledem na početní proporce třídní struktury společnosti. Ve specifické situaci prvního revolučního dělnického státu na světě, kdy svržené třídy podporované světovým imperialismem byly zpočátku silnější než nová třída panující, nebylo možno přiznat vykořisťovatelům jakoukoliv účast na státní moci a politických právech a tedy ani právo volební. Nebylo také možné, aby maloburžoasně anarchistické představy rolnictva o socialismu, vyjádřené např. známým rolnickým mandátem o půdě, se staly určujícími pro další osudy státu. Hegemonie dělnické třídy, tvořící zpočátku 10-15 % obyvatelstva, musila být zajištěna řadou prostředků otevřené diktatury proletariátu, mezi něž patřila vedle nevšeobecnosti i nerovnost volebního práva ve prospěch dělnictva.

Přesto sovětská demokracie i v období otevřené diktatury proletariátu byla demokracií pro dosud největší část obyvatelstva, první reálnou demokracií pracujících v dějinách lidské společnosti.

Likvidace vykořisťovatelských tříd v procesu výstavby socialismu byla původně koncipována jako humánní proces, v němž by bývalí vlastníci výrobních prostředků byli na základě všeobecné pracovní povinnosti vynucované státem zapojeni do produktivního procesu, a to s možností uplatnit své znalosti a zkušenosti, čímž by se postupně přeměňovali v pracující příslušníky socialistické společnosti. Analogické perspektivy se otvíraly před buržoasií, respektive carskou ruskou inteligencí, a před inteligencí do té doby potlačovaných národů. Nebylo vinou sovětského státu, že příslušníci těchto tříd a sociálních skupin, ovlivňovaní nadto mezinárodní reakcí, nepochopili svou historickou příležitost a až na výjimky se zapojili na straně kontrarevoluce do nelítostné občanské války, podporované vojenskou účastí čtrnácti imperialistických zemí. Nepřátelský vztah

zbytků poražených tříd k sovětskému režimu pak v podstatě trval i v období mírové výstavby socialismu.

Za těchto podmínek, hlavně v době tzv. válečného komunismu, vystupovala do popředí násilná, potlačovací funkce státu diktatury proletariátu, obrácená především proti vykořisťovatelským třídám a jejím exponentům a dále proti kolísajícím vrstvám ostatního obyvatelstva. Vždy však se opírala o souhlas a podporu většiny pracujícího lidu organisovaného v nejdemokratičtější stát své doby. Tato potlačovací funkce socialistického státu však v žádném okamžiku nebyla jedinou a nikdy nebyla funkcí hlavní. Vytvářela a vytváří pouze předpoklady pro uplatnění vlastního smyslu státu diktatury proletariátu, který je v jeho funkcích budovatelských, zejména v úloze hospodářsko-organizační a kulturněvýchovné.

Také v těchto oblastech nechyběla v jistém smyslu návaznost na předříjnové období, kdy sověty, vzniknuvší živelně jako orgány v podstatě odborové, tj. orgány hospodářského boje proletariátu, ani po své transformaci v orgány boje politického nepřestaly vyjadřovat bezprostřední, denní zájmy lidu a pod vedením bolševické strany v rámci svých tehdejších možností pečovaly o jejich uspokojování, spojující tuto svoji činnost s bojem politickým.

Velká říjnová socialistická revoluce zahájila i v tomto směru novou dějinnou epochu, v níž zájmy pracujících jsou realizovány budováním socialismu a komunismu. Plnění tohoto strategického úkolu revolučního vývoje se stalo v podmínkách kapitalistického obklíčení a hospodářského bojkotu závislé na obětavosti sovětského lidu, který akumuloval prostředky na reorganizaci struktury národního hospodářství a na ekonomický rozvoj upřednostňující těžký průmysl. I za těchto těžkých podmínek však sovětský stát a zejména jeho místní orgány spojovaly perspektivní budovatelské úkoly s řešením existenčních problémů dělníků a rolníků, respektující při tom stupeň vývoje jejich poznání objektivních společenských a ekonomických zájmů a jiné historicky určité podmínky jejich pracovní aktivity.

Strana a sovětský stát za velmi dramatických okolností a jako první v dějinách hledaly teoretické řešení otázek přechodného období od kapitalismu k socialismu i způsoby jejich praktické aplikace v podmínkách své země, a to v časové tísní dané odhadnutým rámcem dočasného míru.

Socialistické politické zřízení vzniklo v zaostalém Rusku především jako produkt jeho sounáležitosti k celosvětovým trendům vývoje, jako momentální vyvrcholení světového dělnického hnutí, jako počátek světové proletářské revoluce, propukající v nejslabším článku světové soustavy imperialismu a zakládající možnost svého udržení na rozporech mezi imperialisty a na podpoře mezinárodního revolučního hnutí. Socialistický stát, jeho mocenské jádro se nastoluje v Rusku politickými prostředky třídního boje v podmínkách, kdy místní výrobní síly a výrobní vztahy a celková kulturní úroveň společnosti - přestože velice vyhrcovaly třídní antagonismy - zdaleka nové politické nadstavbě neodpovídaly. Ta proto musila být až na další udržována převážně mocensko-politickými prostředky v podmínkách agresivního imperialistického obklíčení. Bolševici vkládali velké naděje do dalšího postupu revoluce ve vyspělých zemích Evropy, počítali s ní v nejbližší době a doufali, že pomůže řešit těžké problémy vyplývající ze zaostalosti Ruska a z malé početnosti jeho dělnické třídy.

Lenin ovšem dávno před revolucí vedle této žádoucí optimální varianty předpokládal, že vítězství revoluce v průmyslově vyspělých zemích se může na dlouhá

léta opozdit a že dělnictvo Ruska bude musit při výstavbě ekonomické základny socialismu v zásadě spoléhat jen na sebe a na své domácí třídní spojence. Třebaže zpočátku nebyl jasný další vývoj mezinárodních podmínek socialistické výstavby, bylo jasné, že odklady v tomto směru nejsou možné, že ihned musí být nastoupena cesta stabilizace socialistického zřízení takovými výrobními silami a výrobními poměry, které by je jako sobě odpovídající nadstavbu přímo vynucovaly. Ty se pak stanou předpokladem pro další rozvoj socialistické mocensko politické struktury na vyšší úrovni. Věc byla o to naléhavější, že za všeobecného rozvratu po válce a po občanské válce a intervenci sovětské Rusko musilo bojovat proti dalšímu smrtelnému nebezpečí - proti hladu a zimě.

Řešit denní otázky zásobování, překonat nesmírnou nouzi a zahájit výstavbu nové ekonomické základny společnosti nebylo možno jinak, než využitím sociálně-ekonomických sil v té době reálně existujících. Socialistický stát musil dát prostor jejich iniciativě, usměrňovat jejich vývoj směrem k socialismu a bránit jim v restauraci kapitalismu.

Metodou zde byla státní regulace soutěžení nově ustaveného socialistického sektoru národního hospodářství a sektorů nesocialistických. Třídní svazek dělnictva a rolnictva vzniknuvší v revoluci musil být udržován jako základna transformace maloburžoasní individuální malovýroby v socialistická kolektivní hospodářství, zatímco kapitalistický sektor měl být koncem přechodného období omezován a vytlačován a nakonec likvidován. Zásady tohoto programu, předjímající principy pozdější NEP a tzv. Leninova družstevního plánu, byly Leninem formulovány krátce po Říjnové revoluci, ještě před propuknutím občanské války.

Leninova koncepce výstavby socialismu se dotvářela a plně prosadila nikoliv hned, ale v několikaletém procesu, v němž byly zejména potřeny různé druhy tendencí anarchistických a revizionistických i vlivy dogmatického výkladu literárního odkazu marxismu, ultraradikalizmu i zbytků subjektivistického utopického socialismu. Projevovaly se v prvním období existence sovětské moci zejména pojetím utvářející se sovětské společnosti v analogii se vzory zidealizovaných zárodečných stadií starověkých městských států, tj. jako asociace pracujících občanů s jednoduše fungujícím organismem v podstatě přímé demokracie bez specializovaného státního aparátu; vědomí všeobecné pracovní povinnosti pracujících a její vynucení u vykořisťovatelů a příživníků mělo zajistit přímou pracovní účast každého občana na exploataci a rozmnožování společenského bohatství, jež pak stát po saturování společných potřeb rozděluje podle zásluh. Spolu s kapitalismem považovaly se za překonané i ekonomické nástroje zbožně-peněžního obratu, pracovní smlouvy apod., v nichž byl spatřován nežádoucí mezičlánek vztahu všemonopolizujícího socialistického státního společenství a jeho jednotlivých členů.

Praxe válečného komunismu, osvědčivší se jako základní vnitřní podmínka vítězství v občanské válce a v boji proti zahraničním interventům, tyto subjektivistické koncepce zdánlivě potvrzovala a dále stimulovala.

Po skončení občanské války však sovětské stranické a státní vedení záhy upustilo od pokusů budovat socialismus zavedenými metodami válečného komunismu, které předpokládaly zachování existujících zcela zespolčenštěných, centralizovaných, naturálních a často rovnostářských struktur, fundovaných zatím takřka výlučně mimoekonomicky. Experimenty tohoto druhu, jako např. přímá bezzbožní směna mezi městem a vesnicí, pracovní armády aj., se také hned po ukončení války střetávaly s odporem pracujících, kteří je nadále nepovažovali za nezbytné a reagovali na ně

nezájmem, pasivitou i kritikou sovětské moci, která - využívána zbytky nepřátel - v řadě míst přerůstala v ozbrojená povstání.

Komunistická strana a vedení sovětského státu na jaře roku 1921 realisticky přistoupily k tzv. nové ekonomické politice. Ve skutečnosti se navrátily nejen k cílům, ale i k těm metodám socialistické výstavby, se kterými Lenin počítal dříve, než si události vynutily zavedení válečného komunismu.

Socialistický stát si uchoval monopol politické moci i rozhodující pozice v národním hospodářství, v první fázi však legalizoval a podpořil výrobní činnost sektorů nesocialistických, ovšem tak, aby nedošlo k nezvládnutelné restauraci kapitalismu. Tak - a to zejména díky výrobní iniciativě rolnictva - byly vytvořeny zdroje a podmínky pro rychlý rozvoj socialistických sektorů, pro socialistickou industrializaci, pro postupné vytlačování a likvidaci dočasně oživených kapitalistických prvků a pro organickou přeměnu maloburžoasní individualní malovýroby v socialistickou družstevněkolchozní výrobu, znamenající první krok k socialistické zemědělské velkovýrobě.

Stálé zvyšování objemu výroby i produktivity práce na základě hmotné zainteresovanosti, rozvíjení zbožího hospodářství, trhu a financí a jejich státní plánovitá regulace při celkovém respektování zákona hodnoty, to byly hlavní rysy hospodářsko-organizační funkce socialistického státu v přechodném období od kapitalismu k socialismu.

Většina těchto nástrojů a cílů si zachovává svou úlohu i po ukončení nové ekonomické politiky, v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti a přechodu ke komunismu.

Budování socialistické ekonomiky v Sovětském svazu mělo převážně charakter extenzivního vývoje, koncentrovaného na hlavní články, zejména na těžký průmysl. Tato cesta odpovídala daným historickým podmínkám a možnostem rychlé přeměny zaostalé a zpustošené agrární země v průmyslově-zemědělskou velmoc, schopnou mocensky čelit kapitalistickému obklíčení a pokračovat na cestě ke komunismu. Bez ohledu na své negativní atributy mimo to umožňovala, aby v duchu humanistické funkce státu diktatury proletariátu byla rychle překonána nezaměstnanost a aby bylo reálně zajištěno právo na práci všem obyvatelům země.

Budovatelská funkce státu diktatury proletariátu zahrnovala i nepominutelné úkoly kulturněvýchovné. Zděděná masová negramotnost a nevzdělanost obyvatelstva podlamovaly nejen jeho výrobní aktivitu, ale byly i překážkou rozšiřování účasti pracujících mas v řízení státu. Demokratizace kultury a její orientace k socialismu staly se proto od počátku integrální součástí socialistické výstavby.

Sovětská moc se nejprve snažila převzít předrevoluční školské, osvětové, kulturní aj. instituce, obrátila se také na veškerou inteligenci s výzvou ke spolupráci. Bojkot sovětské moci většinou inteligence však způsobil, že i v této oblasti bylo nutno jít cestou zřizování nových vlastních orgánů a institucí a spoléhat na vlastní síly. Soustředěným úsilím byla v přechodném období provedena kulturní revoluce, jejímž výsledkem kromě všeobecného zvýšení vzdělanosti bylo především vytvoření vlastní inteligence z dělnické třídy a pracujícího rolnictva, a to i v neruských národech a národnostech.

S kulturně výchovnou funkcí státu diktatury proletariátu úzce souvisel jiný jeho dominantní úkol - boj za zavedení a dodržování zákonnosti ve všech sférách života sovětského státu.

Princip sovětské zákonnosti - zpočátku se v kontrastu k carsko-buržoasní zákonnosti používalo termínu "revoluční zákonost" a od roku 1933 "socialistická zákonost" - byl záhy po říjnovém povstání proletariátu jasně koncipován V.I. Leninem a již roku 1918 schválen VI. mimořádným všeruským sjezdem sovětů v usnesení o přesném dodržování zákonů. Požadovalo přesné a účelné plnění zákonů všemi občany, funkcionáři a orgány, protože jen tak mohla být úspěšně uváděna do života vůle proletariátu, vyjádřená v usneseních demokraticky zplnomocněných nejvyšších orgánů státní moci.

Leninské pojetí socialistické zákonnosti má vedle tohoto základního postulátu řadu dalších nepominutelných prvků. Je to především nestrnulost, dynamičnost zákonodárství, jeho schopnost vytvářet včas nové právní nástroje pro nadcházející úkoly, rušit přežilé normy, opravovat zjištěné nedostatky právního řádu, udržovat rovnováhu mezi postuláty právních norem a objektivními možnostmi jejich realizace. Jen tak mohou být zákony účinné a může být požadováno jejich důsledné plnění.

Boj za socialistickou zákonost musí respektovat objektivní existenci jednoty zákonosti a kultury. Z ní vyplývají mnohostranné souvislosti a vzájemné vazby těchto jevů. Zejména platí, že úroveň kultury limituje úroveň právního řádu a jeho efektivnost.

O stavu socialistické zákonnosti koneckonců rozhoduje vztah mas k zákonům, poměr mezi právními předpisy a právním vědomím mas, stupeň spontánního a uvědomělého ztotožnění lidu s požadavky zákona, stupeň získání většiny občanů pro boj proti jakémukoliv porušování právního řádu socialistického státu.

Výchozím úkolem při zavádění důsledné socialistické zákonnosti bylo překonání roztržičnosti a protikladnosti rodícího se sovětského práva, která souvisela s počáteční převahou revolučního právního vědomí a svědomí lidu nad ostatními prameny práva, a dále s tendencemi k přednostnímu uplatňování lokálních a jiných skupinových zájmů, která mnohdy přerůstala až k separatismu. Ten byl nejen projevem odstředivých taktických manévřů reakce, ale i produktem izolovanosti jednotlivých center a dalších pro sovětskou zemi té doby charakteristických činitelů. Požadavek jednoty zákonodárství byl realizován ústavním vymezením zákonodárných pravomocí jen pro nejvyšší sovětské orgány, mezi něž vedle všeruského respektive všesvazového sjezdu a ústředního výkonného výboru patřila i rada lidových komisařů; příslušné zákonodárné pravomoci byly po vzniku SSSR vyhrazeny i analogickým orgánům svazových i autonomních republik.

Významným opatřením k zajištění zákonosti bylo zřízení sovětské prokuratury, která byla v letech 1922 až 1936 vybudována jako samostatný, jen nejvyššímu orgánu moci odpovědný a tedy na pravomoci žádného jiného orgánu nezávislý centralizovaný orgán dozoru nad dodržováním zákonů občany a orgány.

Zásady sovětské zákonosti se musily probojovávat jak proti odpůrcům socialismu, tak i proti mylným představám některých teoretiků i části sovětského a stranického aktivu. Zejména bylo nutno potlačit snahy podstrčit pod pojen revoluční zákonost koncepci byrokratického a statického právního pořádku předrevolučního typu anebo naopak nahradit sovětskou zákonost pragmatickou "revoluční" účelovostí. Závažnou překážkou dodržování socialistické zákonosti se od třicátých let staly praktiky související s tzv. kultem osobnosti.

Zákonodárnou aktivitu sovětského státu v přechodném období od kapitalismu k socialismu charakterizují především slavné říjnové dekrety sovětské moci, dále samozřejmě ústavní zákony z let 1918 a 1924, kodexy z roku 1918, velká kodifikace z počátků mírové

výstavby socialismu (1922-1923) a rozvoj všesvazového zákonodárství ve druhé polovině dvacátých let.

Říjnové dekrety (v nejširším smyslu je to zákonodárná produkce od 7. listopadu 1917 do přijetí první ústavy RSFSR) negovaly právní opory statkářsko-buržoasního řádu a stanovily hlavní, dodnes platné principy socialistického práva.

Další mezník vývoje socialistického zákonodárství sovětského státu představuje velká kodifikace v letech 1922-1923, která vytvořila konkrétní právní nástroje výstavby socialismu v SSSR metodou nové ekonomické politiky. Její význam však daleko přesahuje období NEPu, protože implicitně formulovala obecné pojetí i systém zákonodárství socialistického státu, které se uplatňuje po dobu výstavby obou fází komunistické společnosti, kdy je využíváno zbožně peněžní formy hospodářství a institucionalisovaných mezičlánků zprostředkujících a harmonizujících zákonem zaručené individuální zájmy občanů a zájmy k socialismu a ke komunismu jdoucí společnosti.

Před vznikem Sovětského svazu mělo vůdčí úlohu zákonodárství Ruské sovětské federativní socialistické republiky, na jehož tvorbě se ovšem podíleli i představitelé ostatních sovětských republik, které pak různými formami zákony RSFSR přejímaly. Po ustavení SSSR příslušela jeho orgánům zákonodárná pravomoc ve věcech výlučné kompetence SSSR, jež byla vymezena ústavou. Ostatní zákonodárství, a to jeho větší část, bylo v pravomoci svazových republik. V záležitostech společné kompetence Sovětu SSR a svazových republik začaly orgány SSSR vydávat zvláštní sjednocovací akty ("hlavní zásady", "obecné zásady", "základy" příslušného zákonodárství Svazu SSR a svazových republik), závazné pro zákonodárné sbory svazových republik, které je pak přiměřeně svým specifickým podmínkám dotvářely a v konečné podobě zákonodárně autorizovaly. Všesvazová legislativní aktivita zaznamenala ve druhé polovině dvacátých let značný rozvoj, který se odrazil i v rozmachu sovětské jurisprudence a který měl vyvrcholit schválením již připraveného Svodu zákonů SSSR. Všestrannými revolučními změnami sovětské společnosti, které začátkem třicátých let přineslo vyvrcholení přechodného období od kapitalismu k socialismu, byl materiální obsah tohoto projektu překonán a také v této oblasti nastala další etapa vývoje.

* * *

Tím, že Říjnová revoluce svrhla moc kapitalistů a statkářů a že zavedla diktaturu proletariátu, znamenala osvobození pracujících od sociálního i národnostního útlaku. Díky Říjnové revoluci si národy bývalé Ruské říše vybojovaly reálné právo na národní sebeurčení, právo rozhodovat samy o svém osudu.

Řešení národnostní otázky se stalo neoddělitelnou součástí budování socialismu. Komunistická strana věnovala této otázce neustále pozornost, neboť na jejím správném řešení závisel po mnoha stránkách úspěch budování nového zřízení.

V.I. Lenin i strana komunistů již dávno před Říjnem vypracovali jasný a konstruktivní program socialistického způsobu řešení národnostní otázky v tak velké zemi, obývané tolika různými národy, jako bylo Rusko. Po svržení vykořisťovatelského řádu se dostal na pořad dne i úkol postupné realizace tohoto programu, jeho uskutečnění v konkrétních státních formách, úkol nalézt nejúčinnější z těchto forem na základě revoluční tvůrčí síly pracujících mas různých národů a svobodného projevu jejich vůle.

Zakladatelé vědeckého socialismu rozpracovali politické principy řešení národnostní otázky. Marx a Engels vědecky zdůvodnili, že národ je produktem určité historické epochy - kapitalismu. Objevili vztah národnostních protikladů k sociálnímu systému buržoazní společnosti a ukázali, že národnostní útlak, nerovnoprávnost a diskriminace národů jsou důsledkem panství buržoazie.

V podmínkách epochy imperialismu rozvedl ideje zakladatelů vědeckého socialismu V.I. Lenin. Ve svých pracích podal Lenin vědecké zdůvodnění programu a politiky bolševické strany v řešení národnostní otázky. Lenin nezkoumal nikdy národnostní problém izolovaně, vždy jej považoval za součást celkového boje proletariátu za vybudování socialistické společnosti. Lenin pochopil, že proti jednotné frontě imperialistických mocností je třeba využít ve prospěch socialistické revoluce i všech národních hnutí. Nevyhnutelnou podmínkou pro vytvoření důvěry mezi národy bylo uskutečnění programového hesla bolševické strany o přiznání práva na sebeurčení všem národům, a to až do jejich úplného státního oddělení. Poprvé bylo právo na sebeurčení národů zakotveno v programu strany z roku 1903.

Právo na sebeurčení v tomto bolševickém pojetí znamená možnost národa vytvořit si svůj vlastní národní stát. Právo na sebeurčení znamená však také nepřípustnost toho, aby některému národu bylo násilím vnucováno setrvat ve státním svazku s národem jiným. Právo na sebeurčení obsahuje v sobě i právo oddělit se, vystoupit ze stávajícího státního svazku.

Sebeurčení národa však lze realizovat i jinak, než pouze oddělením. Sebeurčení nevylučuje dobrovolné setrvání ve státním svazku s jinými národy.

Leninské pojetí práva na sebeurčení vyžaduje, aby sebeurčení národa odpovídalo především zájmům proletariátu onoho národa i proletariátu světového. Třídně chápaný požadavek práva národa na sebeurčení je pro bolševickou stranu principiální, kdežto způsob jeho realizace je otázkou taktiky.

Problémem federace jako jedné z možných forem státního zřízení se ve svém díle zabývá Lenin několikrát v různých souvislostech. Poprvé v roce 1903, kdy formuluje zásadní vztah federace a národnostní otázky: federace je jednou z možných státních forem realizace práva na sebeurčení národů, sebeurčení národů nevyžaduje však nezbytně federaci. Leninův vztah k federaci v Rusku byl zpočátku negativní, a to až do poloviny roku 1917. Tento negativní postoj k federaci vychází u Lenina ze zásadních postulátů Marxe a Engelse o národnostní otázce, jednak z učení o úkolech proletariátu v socialistické revoluci: ve velkých státních celcích se rychleji vyvíjí kapitalistická výroba, roste a sílí proletariát, čímž se časově přibližuje socialistická revoluce; federace by rozbila velký stát v malé útvary, tím by tříštila síly proletariátu a oslabil jeho třídní boj a tedy časově oddálila proletářskou revoluci.

Po únorové buržoasně demokratické revoluci dochází k faktickému rozpadu jednotného, centralizovaného carského Ruska. Na mnoha místech vznikají místní národní vlády, které se považují za více méně samostatné vůči centrální Prozatímní vládě. Tento partikularismus, k němuž Rusko dospělo roku 1917, postavil spor mezi unitarismem a federalismem jakožto mezi dvěma možnými formami státoprávního uspořádání Ruska do zcela jiného světa. Nyní, při existenci řady národních vlád stojících v čele různých národních útvarů, byla federace krokem vpřed od úplného rozpadu k alespoň částečné jednotě.

V předvečer Říjnové revoluce se Lenin zabývá otázkou přípustnosti federace v Rusku a dochází k závěru, že jako forma řešení národnostních problémů je federace možná i v Rusku.

Po vítězné proletářské revoluci musí bolševická strana realizovat zásady národnostní politiky, které měla ve svém programu. Sovětská vláda vydává proto Deklaraci práv národů Ruska, kterou vyhláší právo na sebeurčení národů žijících na území Ruska, na němž zvítězila proletářská revoluce. Socialistická revoluce dává těmto národům i právo opustit stávající státní svazek; sovětská moc se zříká násilí a nátlaku vůči kterémukoliv národu ve smyslu jeho setrvání v původním státním svazku. Zároveň však sovětská vláda usiluje politickými prostředky o to, aby národy dobrovolně setrvaly ve společném státním svazku budovaném na socialistických zásadách.

Za této konkrétní situace dostává federace nový smysl. První socialistický stát světa, který vznikl na území mnohonárodního, unitárního ruského státu, se stává federací, založenou na dobrovolném svazku národů. Federace se tak jeví jako vhodná státní forma mnohonárodního státu, neboť neznamena oddělení jednotlivých národů a úplný rozpad dosavadního státního celku a zároveň poskytuje jednotlivým národům národní suverenitu v rámci jednotné federace.

Právně byla federace v Rusku zakotvena Deklarací práv pracujícího a vykořisťovaného lidu z ledna roku 1918. Deklarace charakterizovala federaci velmi obecně a široce, čímž otevřela dveře vznikající federace všem stávajícím i budoucím státně-právním útvarům, jimiž národy realizovaly nebo budou realizovat své právo na sebeurčení. Základem socialistické federace je tedy řešení národnostní otázky; socialistická federace není tedy postavena na principu historickém ani geografickém.

K ústavnímu zakotvení sovětské federace došlo v první sovětské ústavě z roku 1918, která byla přijata na V. všeruském sjezdu sovětů. Ústava v článku 11. stanoví, že sověty v oblastech, které se vyznačují zvláštním způsobem života a národnostním složením obyvatelstva, se mohou spojovat v autonomní oblastní svazy. Ty pak vstupují na zásadách federace do Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Ústava tak zakotvila skutečnost, že federace v RSFSR je budována na základě autonomie. Subjektem RSFSR je podle ústavy "autonomní oblastní svaz". Tímto termínem chtěl zákonodárce zřejmě vyjádřit skutečnost, že v době přijetí ústavy nelze do budoucna stanovit všechny možné formy autonomie (zatím byly známy pouze autonomní republiky) a že jakákoliv forma sovětské autonomie bude subjektem RSFSR. Součástí ústavy se stala i Deklarace pracujícího a vykořisťovaného lidu.

Prvním národem, který po Velké říjnové socialistické revoluci realizoval své právo na sebeurčení, byl ukrajinský národ. Vytváření národní samostatnosti ukrajinského národa bylo silně komplikováno bojem o moc, který na Ukrajině probíhal mezi sověty a buržoasní Centrální radou. Nezávislost Ukrajiny byla sovětskou vládou ihned uznána.

Koncem roku 1917 realizoval právo na sebeurčení ve smyslu oddělení a vytvoření samostatného státu též finský národ. Po třídních srážkách byla v dubnu roku 1918 nastolena buržoasní vláda a Finsko zpřetrhalo veškeré státní svazky s Ruskem a nadále se vyvíjelo jako zcela samostatný stát.

Některé jiné národy (běloruský, pobaltské a zakavkazské) spolu s vítězstvím sovětské moci jasně vyjadřovaly svou vůli konstituovat se v národně-státní sovětský útvar. Ostrý třídní boj, dočasné neúspěchy na frontách proti imperialistickým státům a počínající

nástup vnitřní kontrarevoluce a zahraniční vojenská intervence způsobily, že tyto snahy (s výjimkou Lotyšska, kde už v prvním období byla ustavena politická autonomie) nebyly úspěšně dovedeny do konce.

Uzavřením brest-litevského míru v březnu roku 1918 dosáhla sovětská vláda krátkého oddechu, který se ukázal nezbytným pro vnitřní konsolidaci. Podle této mírové smlouvy bylo od Ruska odtrženo Pobaltí, velká část Bílé Rusi a Ukrajiny. Během dubna až června vysadili zahraniční interveni svá vojska v různých oblastech Ruska. Současně na mnohých místech země vznikly kontrarevoluční vzpoury, takže v polovině roku 1918 se sovětská moc držela pouze v centru Ruska.

Ke konci roku 1918 dochází k obnovení sovětské moci na Ukrajině a také v Bělorusku a v Pobaltí. Tento proces vedl až ke vzniku nezávislých sovětských národních republik Běloruské, Lotyšské, Litevské a Estonské.

Nezávislost těchto republik byla Ruskou sovětskou federativní socialistickou republikou ihned uznána. Republiky přijaly své vlastní ústavy, vytvořily systém orgánů státní moci a správy a vyslovily se pro nejtěsnější svazky s RSFSR.

Nebezpečí vyplývající pro sovětské republiky ze zahraniční vojenské intervence a z domácí kontrarevoluce je nutno hledat různé formy spolupráce, na jejichž základě by bylo možno tomuto nebezpečí společně čelit. Výrazem těchto snah se stal vojenský svazek sovětských republik, jehož právním základem byl dekret Všeruského ústředního výkonného výboru z června roku 1919 "O sjednocení sovětských republik Ruské, Ukrajinské, Běloruské, Lotyšské a Litevské" za účelem boje se světovým imperialismem.

Vytvoření vojenského svazku sovětských republik znamenalo sjednocení vojenské organizace a vojenského velení, rad národního hospodářství, železniční správy a hospodářství financí a komisariátů práce všech sovětských republik. Vojenský svazek sovětských republik znamenal jejich dobrovolné sjednocení kolem RSFSR, což bylo nepochybně výrazem konkrétní historické situace a oceněním úlohy ruského proletariátu v boji za vítězství socialistické revoluce.

Po ukončení války před sovětskými republikami vyvstala do popředí nutnost těsnější spolupráce, zejména pak obnovení válkou zničeného národního hospodářství. V "Předběžném náčrtu tezí o národnosti a koloniální otázce" V.I. Lenin už v červnu roku 1920 zdůvodnil, proč musí sovětská moc usilovat o stále těsnější federativní svazek sovětských republik. Je to předně existence nepřátelského obklíčení imperialistickými mocnostmi, dále nutnost obnovení výrobních sil zničených válkou a konečně potřeba vytvořit jednotné hospodářství, které by bylo řízeno proletariátem na základě společného plánu. Dosavadní formy spolupráce mezi republikami splnění těchto cílů dostatečně nezabezpečovaly. Ke konci občanské války byl vojenský svazek sovětských republik přeměněn ve svazek vojensko-hospodářský. Nevyhnutelnost vojenského aspektu tohoto svazku je dána i po válce existencí nepřátelského kapitalistického obklíčení a z něho plynoucí možnosti nové intervence; přesto je důraz nyní položen na spolupráci hospodářskou.

Vojenskohospodářský svazek byl formou federativních vztahů sovětských republik, které byly právně založeny na spojeneckých dělnicko-rolnických smlouvách uzavíraných mezi Ruskou sovětskou federativní socialistickou republikou na jedné straně a jednotlivými sovětskými republikami na straně druhé. Tyto základní smlouvy byly doplňovány podrobnějšími úmluvami o různých otázkách hospodářských, finančních, zahraničního obchodu a jiných, a to formou dodatků ke smlouvě.

První léta sovětské moci shromáždila značné zkušenosti v národní a státní výstavbě, při vytváření vztahů založených na přátelství a spolupráci mezi národy osvobozenými od vykořisťování a útisku. Tento progresivní vývoj měl i své obtíže; brzdila jej především občanská válka a zahraniční vojenská intervence, a komplikovala jej po carismu a kapitalismu zděděná hospodářská i kulturní zaostalost mnoha národů a národností, které byly v minulosti potlačovány. Kontrarevoluce se pokoušela využít v boji proti sovětské moci přežitků dřívějšího nepřátelství a nedůvěry mezi národy.

Komunistická strana, která mobilisovala pracující různých národností k překonání těchto obtíží, spojovala v jeden proud přirozenou snahu národů revolučního Ruska směřující k pevnému svazku; usilovala o to, aby se masy pracujících na vlastních zkušenostech samy přesvědčily o jeho nezbytnosti a prospěšnosti. Strana se neustále opírala o dělnickou třídu, která byla vedoucí silou sjednocovacího procesu a která vnášela do pracujících mas duch třídní, internacionální solidarity.

Těsná koordinace zahraničně politické činnosti republik, společné úsilí o obnovení a rozvoj hospodářství, to vše napomáhalo vytvářet a prohlubovat internacionální vztahy mezi sovětskými národy a vytvářelo předpoklady pro jejich sjednocení ve svazový mnohonárodní stát. Poté, co sovětské republiky nastoupily cestu výstavby socialismu, přimykaly se stále těsněji k Ruské sovětské federaci, která byla svého druhu předobrazem Svazu sovětských socialistických republik.

Hnutí za zřízení svazového mnohonárodnostního státu vyplývalo z objektivních zákonitostí vývoje revolučního boje dělnické třídy za socialistickou přeměnu společnosti a vyjadřovalo základní zájmy sovětských národů. Nikoliv náhodou nabylo skutečně všelidového charakteru. Otázka sjednocení sovětských republik byla obšírně projednávána na sjezdech sovětů i na četných shromážděních a mítincích pracujících ve všech sovětských republikách.

Vytvoření SSSR bylo výsledkem obrovské teoretické a politické práce strany, zevšeobecněním revolučních zkušeností sovětských národů. Vytvoření SSSR mělo rozhodující význam pro úspěšné řešení národnostní otázky, pro upevňování přátelství a bratrské spolupráce a vzájemné pomoci sovětských národů. Znamenalo velké vítězství idejí proletářského internacionalismu a leninské národnostní politiky. Kromě toho vytvoření Sovětského svazu značně posílilo tvořivou činnost sovětského státu, který sehrál ohromnou organisátorskou úlohu při uskutečňování leninského plánu socialistické výstavby.

Historický vývoj ukazuje, že řešení složité národnostní otázky v mnohonárodnostním státě přináší s sebou velké množství forem a modifikací, které jsou důsledkem nerovnoměrnosti vývoje a konkrétní historické specifiky. Pro socialistické řešení národnostního problému jsou však určité rysy všem těmto modifikacím společné. Stupeň abstrakce a zobecnění těchto rysů vytváří pak druhy sovětské federace a sovětské autonomie.

Ústavní základy SSSR byly dány usnesením I.sjezdu sovětů SSSR v prosinci roku 1922. Ty pak upřesnila a doplnila ústava Svazu sovětských socialistických republik z roku 1924, a to zejména co se týkalo dalších záruk rovnoprávnosti svazových republik (zřízení dvoukomorového Ústředního výkonného výboru SSSR) a detailnějšího vymezení pravomocí orgánů federace při zachování rozsáhlých pravomocí svazových republik.

Konkrétní podoba federace sovětských socialistických republik byla pak dána vývojem struktury svazových republik, autonomních republik i autonomních oblastí a národ-

nostních okruhů. Vedle zakládajících čtyř svazových republik (Ruské federativní, Ukrajinské, Běloruské a Zakavkazské federace) po přistoupení lidových sovětských republik Chorezmské a Bucharské a po novém státně národnostním rozhraničení v sovětské Střední Asii byly roku 1925 ustaveny svazové republiky Uzbeká a Turkmenská, roku 1929 pak Tádžická. K roku 1936 byla rozpuštěna Zakavkazská federace a Arménie, Azerbajdžán a Gruzie se staly přímými subjekty Svazu SSSR. V té době získaly statut svazových republik i dosavadní autonomní republiky Kazašská a Kirgizská.

Sovětský svaz jako federace nového typu se od počátku své existence osvědčoval jako optimální státní forma bratrské spolupráce pracujících všech národů a národností SSSR, napomáhající utváření socialistických národů a vyrovnávání podstatných rozdílů mezi úrovněmi jejich ekonomického a kulturního rozvoje, jako stimul růstu nového mnohonárodního společenství - sovětského lidu.

* * *

V polovině třicátých let vstoupila země Sovětů do nové etapy svých dějin. V historicky krátké lhůtě necelých dvaceti let byly masovým úsilím pracujících pod vedením komunistické strany v těžkých podmínkách kapitalistického obklíčení uskutečněny kvalitativní změny v ekonomické, sociální, politické i kulturní struktuře společnosti - socialismus byl v podstatě vybudován.

Ekonomickým základem Sovětského svazu se již stalo socialistické národní hospodářství, spočívající na dvou formách socialistického vlastnictví - státního a družstevně kolchozního. Součástí socialistických vlastnických vztahů je vlastnictví osobní, založené na výsledcích společensky užitečné práce. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků za účelem vykořisťování člověka člověkem je navždy zrušeno. Všichni občané Sovětského svazu jsou nyní pracovníky socialistické pospolitosti, jejíž politickou formou je zastupitelská soustava sovětů poslanců pracujících a federativní svazek národů.

Sovětský stát, který byl v přechodném období od kapitalismu ke společnosti socialistické nástrojem diktatury proletariátu, začal přerůstat ve všelidový stát. Tato kvalitativní změna, uskutečňující se v složitých historických podmínkách mezinárodních i vnitřních, komplikujících a zpomalujících tento vývoj, znamenala především podstatnou modifikaci funkcí sovětského státu.

V důsledku likvidace vykořisťovatelských tříd a vzniku neantagonistické třídní struktury, tvořené dělnickou třídou nového typu, třídou kolchozního rolnictva a sociální vrstvou pracujících inteligence, ustoupila do pozadí potřeba intenzivního uplatňování vnitřní polačovatelské funkce sovětského státu. Prvky diktatury proletariátu si v tomto směru ovšem i nadále zachovaly svůj význam vzhledem k existujícím přežitkům kapitalismu a k vlivům kapitalistického obklíčení na okrajovou část sovětské společnosti. Neuplatňovaly se však již metodami tzv. otevřené diktatury proletariátu jako v předchozím období.

Všeobecné vítězství socialistických výrobních vztahů a mohutný rozvoj ekonomiky vyzvedly na první místo a nesmírně rozšířily hospodářsko organizační funkci státu. Ta spočívala zejména v plánovitém řízení veškeré ekonomiky a ve všeobsáhlé kontrole míry práce a míry spotřeby, v ochraně společenského vlastnictví i osobního vlastnictví a dalších oprávněných materiálních zájmů občanů.

Analogicky hospodářsko-organizační funkci a v úzké dialektické souvislosti s ní vzrostly i funkce státu kulturně výchovná, sociálně zabezpečovací apod.

Celá tato budovatelská funkční sféra, rozhodující pro kvalitativní i kvantitativní vývoj socialismu, byla však koncem třicátých let ovlivněna narůstající hrozbou nového vojenského napadení Sovětského svazu imperialismem. Válka přinesla nesmírnou devastaci velké části obydleného území sovětského státu, hospodářských a kulturních hodnot, dvacetimilionové ztráty na životech. Všechny tyto tragické skutečnosti, dlouhodobě působící i v poválečném období, ztěžovaly realizaci tvůrčích funkcí sovětského státu. Ty se mohly dostatečně rozvinout až po absolvování obtížné poválečné obnovy, retardovány ovšem vlivy studené války a dalšími negativními mezinárodními a vnitřními, objektivními i subjektivními podmínkami.

Přechod k všelidovému státu se nejzřetelněji po válce projevil ve změnách ústavně právních i právního řádu vůbec.

Radikální obrat v tomto směru znamenal přijetí ústavy vítězného socialismu roku 1936. Ovlivnilo celou státní i právní strukturu sovětské společnosti a svým vlastním působením v ní vyvolalo řadu podstatných změn.

Nová neantagonistická třídní struktura společnosti dovolila zrušit třídní census občanských práv a zaručit rovná politická a občanská práva všemu dospělému obyvatelstvu a otevřít tak cestu k státně politickému vyjádření další vlny aktivity mas na podkladě nového stupně sovětské demokracie.

Rozšířila se tak sociální základna politického systému sovětského státu, jehož hlavním článkem jsou sověty pracujících a který dále tvoří ostatní orgány a instituce Sovětského svazu a politické i společenské organizace sovětského lidu. Vůdčí silou této politické soustavy SSSR je Komunistická strana Sovětského svazu, uskutečňující vedoucí úlohu dělnické třídy, která trvá i v socialistické epoše.

Upevnění sovětského státu v důsledku vítězství socialismu našlo dále svůj výraz v některých nových formách sovětského státu.

Přijetí zásady všeobecných, rovných a přímých voleb s tajným hlasováním a orientace na větší stabilitu všech státních orgánů znamenalo mimo jiné opuštění dosavadní sjezdové soustavy sovětů a její nahrazení sověty pracujících, které tvoří ucelenou soustavu nepřetržitě pracujících orgánů státní moci a správy a zároveň samosprávy, harmonizované se zájmy celé sovětské společnosti.

Byl rozšířen počet přímých subjektů federace SSSR, tj. svazových republik, a dále byly rozšířeny a zdokonaleny ústavně právní a státně institucionální garance svobody a rovnoprávnosti všech národů a národností žijících na území Sovětského svazu.

Tyto změny byly provázeny novou dělbou moci uvnitř takto univerzální svrchované moci sovětů, soustředěné v absolutní míře v rukou přímo volených ústředních orgánů - Nejvyššího sovětu SSSR, nejvyšších sovětů svazových republik a nejvyšších sovětů autonomních republik. Jim byla nadále monopolisována pravomoc zákonodárná, vykonávaná v době mezi plenárními zasedáními těchto orgánů v delegované pravomoci presidii nejvyšších sovětů. Presidia nejvyšších sovětů mají kromě toho samostatné ústavní pravomoci kolektivní hlavy státu. Prohloubila a vyhranila se také delegovaná pravomoc soudních, dozorčích, kontrolních a výkonných orgánů, volených obyvatelstvem přímo, orgány sovětů ovšem kontrolovaných a jim důsledně odpovědných.

Některé změny v dělbě pravomoci mezi orgány Svazu SSR a orgány svazových republik však ve srovnání s předchozím stavem znamenaly dočasné zvýšení centralismu sovětského státu. Toto opatření mělo pozitivní funkci vzhledem k očekávaným úkolům státu v nevyhnutelně se blížící válce, bylo však zároveň prvkem negativních projevů kultu osobnosti J. V. Stalina, který se od třicátých let v životě sovětské společnosti uplatňoval.

Jak konstatovalo usnesení ÚV KSSS z roku 1956, vedle nepopíratelných zásluh Stalina o výstavbu socialismu a o mezinárodní komunistické hnutí projevovaly se v jeho činnosti vážné nedostatky, které se promítly do stranického a státního řízení. Omezovaly vedoucí úlohu strany, snižovaly význam kolektivních orgánů, brzdily aktivitu mas, vedly k porušování socialistické zákonnosti. Nemohly ovšem narušit ani podstatu komunistické strany a její politiky, ani základy sovětského státu a socialistického zřízení v Sovětském svazu. Přednosti socialistické hospodářské soustavy založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků projevovaly se i v době kultu osobnosti, stejně tak jako lidový charakter sovětského socialistického státu a sovětské socialistické demokracie.

Překonáním kultu osobnosti a jeho důsledků, k němuž díky nekompromisnímu postupu Komunistické strany Sovětského svazu došlo v padesátých letech, znamenalo začátek obnovování leninských norem řízení a jejich tvůrčího uplatňování v činnosti stranických, státních a společenských organizací. Vyvolalo nový rozmach sovětské demokracie, zaktivizovalo sověty na všech stupních a zapojilo milionové masy pracujících do jejich práce. V následujícím období, jak ukázal kritický rozbor provedený na XXVII. sjezdu KSSS a po něm, však tyto možnosti pozitivního vývoje byly využity jen částečně. Na zlomu sedmdesátých a osmdesátých let nahromaděné potíže přerostly ve stagnaci. Její překonání a uskutečnění nových revolučních přeměn ve všech sférách života je dnes aktuálním úkolem progresivních sil sovětské společnosti v čele s KSSS.

Do období přerůstání státu diktatury proletariátu ve všelidový stát spadají také změny, jejichž výsledkem je dnešní stav územních hranic Sovětského svazu a struktura svazových a autonomních republik. V důsledku mezinárodních událostí, jejichž rozbor není předmětem tohoto článku, obnovily se revoluční aktivitou lidu sovětské režimy v Pobaltí a do sovětské federace byly roku 1940 jako svazové republiky přijaty Litva, Lotyšsko a Estonsko. Svazová republika Moldávie byla roku 1940 ustavena na území Besarábie, které si nespravedlivě v době intervence přisvojilo Rumunsko a které spolu s dalším územím v důsledku své politické izolace krátce předtím Sovětskému svazu vrátilo. Po uzavření mírové smlouvy s Finskem roku 1940 byla utvořena Karelo-Finská svazová republika. Ta však byla roku 1956 přeměněna v Karelskou autonomní republiku, což bylo motivováno poklesem podílu karelského obyvatelstva pod příslušnou mez; zároveň šlo o příspěvek k pozitivnímu vývoji vztahů mezi SSSR a Finskem.

Opětne byly rozšířeny pravomoci svazových republik. Koncem Velké vlastenecké války byla jim dána možnost vystupovat jako subjekt mezinárodních vztahů a organizovat vlastní vojenské útvary. Podstatnější rozšíření pravomocí svazových republik zakotvila pak novelizace ústavy SSSR roku 1957, a to v oblasti řízení národního hospodářství, v rozhodování o správně-územním členění a zejména v otázkách zákonodárství. V duchu Leninových směrnic o sovětské federaci byla tak harmonisována suverenita SSSR a suverenita svazových i autonomních republik. Bratrský svazek zajišťující jednotu národů a národností SSSR při plném uplatnění jejich svébytnosti a samostatnosti je fundován jednotným právním řádem obsahujícím a garantujícím respektování národních a místních

zájmů, stimulujícím, koordinujícím a sjednocujícím maximum iniciativy a aktivity sovětského lidu.

Zatímco ústava z roku 1936 centralizovala zákonodárnou pravomoc ve všech hlavních odvětvích práva do rukou Nejvyššího sovětu SSSR (který ji však využil jen zcela minimálně), nadále bylo vydávání zákonů o soudnictví, občanských, trestních a procesních kodexů a dalších důležitých normativních aktů svěřeno svazovým republikám. Jejich zákonodárné sbory se při výkonu této pravomoci závazně řídí tzv. základy (občanského, trestního, procesního atd.) zákonodárství Svazu SSR a svazových republik, které usnáší Nejvyšší sovět SSSR. Tyto základy zákonodárství obsahují jednak ustanovení, která zajišťují jednotu práva v Sovětském svazu (případně i závazně upravují prvky výlučné kompetence SSSR zasahující do této sféry, která jako celek do výlučné kompetence SSSR nepatří), jednak vymezují otázky, které pak svazové republiky dále detailněji upravují v souladu se svými specifickými podmínkami a potřebami. Konečným výsledkem tohoto legislativního procesu jsou kodexy svazových republik, které demonstrují suverenitu každé svazové republiky a zároveň vyjadřují jednotu jejich svazku v SSSR. Ve věcech své výlučné kompetence přejímají zákonodárné orgány SSSR a zákonodárné orgány svazových republik zákony SSSR respektive zákony svazových republik samostatně.

Ve smyslu této nové dělby zákonodárství započala ve druhé polovině padesátých let rozsáhlá legislativní aktivita sovětského státu, která brzy přerostla v cílevědomou generální kodifikaci sovětského práva.

Od poloviny padesátých let byly přijaty mnohočetné kodifikační akty, které sledují ucelenou a systematickou úpravu jednotlivých odvětví sovětského práva i některých pro právní praxi důležitých speciálních společenských vztahů. Zejména byly upraveny otázky prokurátorského dozoru nad socialistickou zákonností, trestní a trestně procesní právo, organizace soudnictví, finanční právo, občanské právo hmotné (zahrnující i příslušné vztahy mezi socialistickými organizacemi navzájem) a občanské právo procesní, dále rodinné a manželské právo, pozemkové právo, nápravně-pracovní zákonodárství, zákonodárství o vodách, na ochranu přírody, surovinového bohatství a životního prostředí, bytové zákonodárství, správní právo trestní, atd. Legislativní aktivita se ovšem neomezuje na kodifikační práce, ostatně i vydané kodexy byly v mnohých případech doplňovány a pozměňovány dílčími zákonodárnými akty.

V sedmdesátých letech paralelně s pokračováním systematické úpravy jednotlivých odvětví sovětského práva na úrovni soudobých potřeb společenského vývoje začíná druhá etapa kodifikačních prací. Klade si za cíl komplexní uspořádání celého právního řádu Sovětského svazu a svazových republik jako organického systému na vysokém stupni právní kultury. Vychází z evidence všech platných právních aktů a počítá s vydáním Svodů zákonů SSSR a Svodů zákonů svazových republik, které mají představovat základní pramen práva, přístupný všem občanům.

Vedle pozoruhodného přínosu v oblasti legislativní techniky a kultury velká kodifikace znamená především očištění, respektive restauraci leninských základů socialistického právního řádu, navázání na nejlepší tradice sovětské právní tvorby, která rozvíjí socialistické zákonodárství zároveň jako stabilizující činitel dosažených úspěchů sovětského zřízení a zároveň jako pružný nástroj jeho revoluční dynamiky, přizpůsobovaný pohotově aktuálním úkolům dané historické etapy vývoje. Byla prohloubena jednotu sovětského práva zvýšením aktivity monopolních zákonodárných sborů, opírajících se o zkušenosti a

pomoc celé soustavy sovětů i o doporučení vzešlá z lidových diskusí o projektech zákonů a z jurisprudence, zrušením principu analogie zákona v trestním právu, normativním pokrytím "bílých míst", četným vydáváním závazných výkladů zákona a řadou dalších opatření.

Intenzivní úsilí o nesmlouvavé dodržování zákonů všemi orgány, funkcionáři a občany, založené mimo jiné na cílevědomém zvyšování právní kultury a na široce založené právní propagandě stalo se všeobecně závaznou metodou uvádění nových zákonů a dalších normativních aktů do praxe.

Touto kodifikací byl v právní sféře vyjádřen přechod k nové objektivní vývojové fázi sovětské společnosti, kterou je rozvinutý socialismus. Nejcharakterističtějším znakem rozvinuté socialistické společnosti je existence vlastní ekonomické a sociální báze dalšího rozvoje a dále pak organisovanost této společnosti ve všelidový stát. Dovršení právní institucionalizace této objektivní historické skutečnosti znamenala nová sovětská ústava, schválená roku 1977.

Hodnocení této poslední etapy vývoje sovětského státu a práva, bezprostředně přerůstající v nejaktuálnější fázi inspirovanou usneseními XXVII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, nekladou si autoři na tomto místě za úkol.

Stejně tak byly pro jinou příležitost ponechány stranou pozornosti otázky vývoje a dějného významu vnějších funkcí sovětského státu, počínajících vydáním slavného dekretu o míru a projevujících se v současnosti rozhodujícím podílem Sovětského svazu na světovém boji za mír a za progresivní vývoj socialistického společenství i celého světa.

Hlavní literatura a prameny:

V.I. L e n i n, Spisy, Praha 1959-1970

Dějiny Komunistické strany Sovětského svazu, Praha 1971

I.B. B e r j e c h i n, Istorija SSSR 1917-1978. Moskva 1979

Materiály XXVII. sjezdu KSSS.

Istorija sovětského gosudarstva i prava. Pod redakcí A.I. D e n i s o v a. Moskva 1949

Istorija sovětského gosudarstva i prava, díl I. a II. Pod redakcí A.P. K o s i c y n a. Ústav státu a práva AV SSSR, Moskva 1968

Istorija gosudarstva i prava SSSR, část III. Pod redakcí G.S. K a l i n i n a. Moskva 1966

Istorija gosudarstva i prava SSSR, část II. Pod redakcí O.I. Č i s t' a k o v a a J.S. K u k u š k i n a. Moskva 1971

Istorija gosudarstva i prava SSSR, část II. Pod redakcí G.S. K a l i n i n a a G.V. Š v e k o v a. Moskva 1981

O. P r ů š a, K. M a l ý, J. M e č l, S. S v o b o d o v á, S. Z d o b i n s k ý, Dějiny sovětského státu a práva. Praha 1963

E. V l č e k a kol., Dějiny státu a práva socialistických zemí. Praha 1983

A.P. K o s i c y n, Osnovnyje zakonodatěl'nyje akty po sovětskomu gosudarstvennomu stroitel'stvu i pravu. Moskva 1972

D. P e l i k á n, 60 let Velké říjnové socialistické revoluce - 60 let vzniku sovětského státu a práva. Právněhistorické studie 21, s. 5 ad.

- D. P e l i k á n, Rozvinutá socialistická společnost v SSSR a dějiny sovětského státu a práva. Právněhistorické studie 23, s. 51 ad.
- P. M a t e s, E. V l č e k, Velká říjnová socialistická revoluce a vznik socialistického práva. Právní obzoe 9, s.
- E. V l č e k, Vznik SSSR. Praha 1976
- E. V l č e k, Vývoj a zdokonalování sovětské socialistické federace. Brno 1982
- O. P r ů š a a kol., Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva. Praha 1967
- K. M a l ý, Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí SSSR, díl I. a II. Praha 1976 a 1981.
- Sjezdy sovětov Sojuza SSR, sojuznych i avtonomnych sovětskich socialističeskich respublik. Moskva 1959
- Sbornik zakonov SSSR 1938-1967. Moskva 1968-1971
- Časopisy: Sovetskoje gosudarstvo i pravo
Sovetskaja justicija
Socialističeskaja zakonnost

B) STARŠÍ (PINDŘICHOVA) KNÍHA PRVNĚNKÁ

V původní knize z roku 1933 vydavatel mezi dodatky z uváděného rukopisu sou-
box 60 stránek v odvozeném směru.¹¹ Tento soupis, přičemž šlo o knihu písaře Jana,

Семьдесят лет советского государства и права

Драгутин Пеликан, Эдуард Влчек

Резюме

Авторы оценивают значение Великой Октябрьской социалистической революции и советского государства как решающего фактора мирового процесса перехода от эксплуататорских социально-экономических формаций и военных конфликтов к справедливому, неантагонистическому обществу, обеспечивающему материальные и духовные блага, к переходу к прочному миру.

Советское государство, которое под руководством коммунистической партии первым в истории стало на путь реализации идей марксизма-ленинизма, приобрело в течение семидесяти лет своего существования большой опыт, и многое становится общеобязательным и часто имеет характер закономерности, действующей для каждого дальнейшего процесса построения социализма; однако последний осуществляется всегда в других своеобразных исторических условиях и формах.

Развитие государства и права Советского Союза, являющееся темой статьи, характеризуется тремя периодами: период государства диктатуры пролетариата, период перехода от государства диктатуры к общенародному государству и начинающаяся эпоха общенародного государства. Создание и развитие конституционных и других важных правовых институтов анализируется в единстве с экономическими, социальными и политическими составными частями внутренними и международными и также в соотношении с субъективным процессом подыскивания оптимальных концепций. Решающая тенденция данного процесса дана ленинскими основами советского государства и права и постоянно возобновляющимся стремлением применять и развивать их в новых исторических условиях как внутренних, так и международных.

O. Práha, K. Malý, J. Meli, S. Švehlová, S. Zdobinský, Dějiny a vývoj práva. Praha 1983

E. Vlček a kol., Dějiny práva a právo socialistického režimu. Praha 1981

A. P. Kolesov, Osnovy zakonodatel'skogo akta pri sovetskoy gosudarstvennoy stroitel'stvo i pravo, Moskva 1972

D. Palika, 60 let Veliké říjnové socialistické revoluce - 60 let vzniku socialistického státu a práva. Právněhistorické studie 21, s. 3-11